

Chińskie zwyczaje pogrzebowe: powtórny pochówek¹

Chinese death ritual: secondary burial

Joanna Muchowska

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

joanna.muchowska@poczta.onet.pl

Abstract

The article is devoted to the Chinese death ritual of a secondary burial in its traditional form, known from ancient written sources. It depicts its origin and the most important practices associated with it. The article is based on the BA thesis “Funerary customs in China and Taiwan: secondary burial”, written by the author under the supervision of dr. Marcin Jacobi in the Department of Chinese Language at Warsaw University in 2013.

Lidia Kasarełło w swojej monografii ‘Chińska kultura symboliczna’ (Kasarełło 2011), analizując wyniki badań licznych uczonych, stwierdza, że chińskie społeczeństwo charakteryzuje ‘korelatywny sposób myślenia’, czyli taki, który porządkuje idee w sposób horyzontalny, tj. korelatywny. Myślenie w sposób

¹ Niniejszy artykuł powstał na podstawie pracy dyplomowej „Zwyczaje pogrzebowe w Chinach i na Tajwanie: ponowny pochówek”, napisanej pod kierunkiem dr. Marcina Jacoby w Zakładzie Sinologii Uniwersytetu Warszawskiego w 2013 roku. Artykuł ma charakter religioznawczy i jest próbą opisowego przedstawienia specyfiki chińskiego rytuału wtórnego pochówku z jego dystrynktywnymi elementami religijnymi i magicznymi, obecnymi na przestrzeni dziejów zarówno na terenie Chin jak i Tajwanu. Artykuł oparty został na danych opublikowanych w kilku wybranych najważniejszych opracowaniach tego zagadnienia, w tym w szczególności pracy Timothy’ego Y. Tsu, Timothy Y. “Toothless ancestors, felicitous descendants: The rite of secondary burial in South Taiwan” z roku 2000.

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

korelatywny zakłada istnienie złożonej struktury, gdzie każdy element ma swoje miejsce i znaczenie. (Kasarek 2011: 70-71) Takie postrzeganie świata, typowe dla archaicznego społeczeństwa chińskiego, zakładało, że świat stanowi całość, którą otacza i kieruje nieskończone *Dao*, wyznaczające kosmiczny porządek, rządzący się naturalnym, stałym procesem przemian. Taki sposób myślenia i postrzegania świata jest najbardziej widoczny w chińskiej kosmologii, będącej fundamentem chińskiej filozofii. Przyjęty kosmologiczny porządek świata, ze szczególną rolą sił Yin-Yang, (陰陽, yīnyáng) oraz pięciu elementów (五行, wǔxíng – drewno, ogień, ziemia, metal, woda) miał silny wpływ również na rozwój wierzeń, obrzędów, praktyk medycznych, w tym *fengshui* (風水, fēngshuǐ). Wszystkie elementy składające się na postrzeganie i interpretowanie otaczającego Chińczyków świata, jak m.in. mity czy wróżby, złożyły się na utrwalone postawy światopoglądowe, w których wszystko jest ze sobą powiązane, zintegrowane, i nie może funkcjonować oddzielnie. Widać to wyraźnie w rytuale ponownego pochówku, który - będąc jedną z odmian zwyczajów pogrzebowych - służył wyrażaniu zasadniczych wierzeń społeczeństwa chińskiego.

Zwyczaj powtórnego pochówku znany jest zarówno z terenu Chin kontynentalnych jak i Tajwanu. Swymi początkami sięga neolitu i jest nieprzerwanie obecny w kulturze chińskiej do dziś. Geneza zwyczaju ekshumacji i ponownego grzebania zwłok, zwanego *ercizang* (二次葬, èrcìzàng), jest złożona. Na jego ostateczny kształt miało wpływ wiele czynników o charakterze religijnym i społecznym. Jest silnie związany z głęboko zakorzenionym w kulturze chińskiej konfucjanizmem i wierzeniami dotyczącymi kosmologicznego porządku świata. Jego źródła można doszukiwać się w specyficznych zjawiskach o charakterze społecznym, związanych m.in. z hierarchiczną strukturą społeczeństwa, społeczną rolą rodziny, kultem przodków, a także propagowaną przez konfucjanizm nabożnością synowską, które również obecnie odciskają silne

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

piętno na życiu Chińczyków. Już piśmiennictwo z okresu IV/III w. p.n.e., dokumentując powszechnie obowiązujące wówczas zwyczaje, eksponuje te właśnie elementy.² Szczególnie podkreślano w nim obowiązek oddawania czci zmarłym rodzicom, co uważano za naturalną odpłatę za otrzymane wychowanie. Trzyletni zalecany okres żałoby (喪, sāng) równał się okresowi opieki rodziców nad dzieckiem w okresie niemowlęctwa. W Chinach ostatnich wieków cesarstwa, za dynastii Ming (明代, Míngdài), 1368–1644, i Qing (清代, Qīngdài), 1644–1911, wyznawanie tych wartości (ustalonych przez konfucjanizm) zostało nakazane przez prawo. Stanowiły one czynnik integrujący społeczeństwo chińskie, przyczyniający się do zacieśniania więzi i tworzenia wspólnych, uniwersalnych instytucji życia społecznego. Standaryzacja zwyczaju pogrzebowego w tym okresie polegała na próbie zaprowadzeniu jednolitych wierzeń i praktyk w całym społeczeństwie. (Watson 1988:3-19)

Śmierć w kulturze chińskiej pojmowana jest nieco inaczej niż w chrześcijańskiej kulturze europejskiej, w której ustanie czynności życiowych na ogół łączone jest z trwałym opuszczeniem przez umierającą osobę świata żywych, w wymiarze teologicznym przedstawianym jako oddzielenie duszy od ciała. Chińczycy, inaczej, uznają, że ciało również po śmierci zachowuje więź z duszą i jest jej siedliskiem. Z tego powodu starają się chronić i pielęgnować szczątki zmarłego. (De Groot 1969: 365)

W chińskich koncepcjach teologicznych dotyczących duszy najczęściej pojawia się idea dwóch dusz człowieka - *hun* (魂, hún) i *po* (魄, pò) (rzadziej trzech lub więcej). *Po* jest przy tym rodzajem duszy, której przypisuje się cechy organiczne, odpowiada ona za czynności życiowe. Dusza ta, w przeciwieństwie do duszy *hun*, która w momencie śmierci

² Informacje te zawarte zostały w traktacie *Yili* (儀禮, Yíli), który dokumentuje zwyczaje dworskie i ludowe obowiązujące w okresie panowania dynastii Zhou (周代, Zhōudài), 1122-256 p.n.e.

*Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹*

oddziela się od ciała i przenosi do królestwa Boga Niebios (上帝, Shàngdì), zostaje z ciałem w grobie i żywi się składanym jej darami. Jeśli bliscy zmarłego zaprzestają składać dary, głodna staje się niebezpieczna. Zjawia się w świecie żywych jako *guai* (怪, guài), czyli ‘powracający’³. Domaga się zaspokojenia swoich potrzeb, nawiedzając bliskie osoby we śnie. Im silniejsza jest za życia, tym silniej działa po śmierci. Implikacją tych wierzeń są obrzędy mające wykluczać niebezpieczne zachowania duszy zmarłego, tj. powracanie ‘głodnej duszy’, nawiedzającej i nękającej żywych (Watson 1988: 9). W wierzeniach tych eksponowany jest związek duszy z miejscami pochówku oraz miejscami upamiętnienia zmarłego, którymi są grób, domowa kapliczka, inskrypcja z imieniem zmarłego na drewnianej tabliczce⁴. Z końcem okresu żałoby, po złożeniu ostatnich ofiar, zmarły zyskuje status ‘przodka’ (祖先, zǔxiān) Rytuałowi przejścia towarzyszy ustawienie tabliczki (inskrpcji z imieniem zmarłego) w domowej kapliczce, przed którą składane są ofiary. Następujący potem okres czczenia ‘przodka’ jest uzależniony od pozycji społecznej, jaką miał za życia, przykładowo dla władcy był to okres pięciu lat. Po upływie tego okresu, tabliczka jest zwykle umieszczana w kapliczce domowej pośród tabliczek innych zmarłych. Odtąd ‘przodkowi’ przestają być składane indywidualne ofiary, a jedynie ofiary wspólne dla wszystkich zmarłych krewnych. (Eder 1973: 19).

W kulturze chińskiej śmierć nie kończy relacji żywych ze zmarłą osobą, relacje te przybierają natomiast nową formę. Według Thompsona (1988: 74–78), ich istotę stanowią wzajemne świadczenia, będące rodzajem ‘wymiany’, polegającej na tym, że żywi składają przodkom dary: jedzenie, kadzidło, etc., oni natomiast zapewniają im duchową opiekę i

³ ‘Powracający’ (ang. returning) jest terminem stosowanym przez M. Edera. Zob. Eder 1973: 17.

⁴ Inskrypcja była przygotowywana przez profesjonalnego pisarza. Tabliczkę zwykle umieszczano w domowej kapliczce (w izbie przodków, poza domem nie była obowiązkowa). Tabliczki osób nie posiadających rodziny umieszczano w świątyniach, klasztorach, etc. Por. Watson 1988: 13.

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

błogosławieństwo (ich przejawem są korzyści materialne rodziny zmarłego, tj. udane potomstwo, awans społeczny, etc.). Obrzędy są przeprowadzane tak, jak gdyby poprzednie relacje ze świata żywych dalej istniały. W aspekcie psychologicznym, zwyczaj żałobny jest niewątpliwie swoistą namiastką procesu terapeutycznego po śmierci bliskiej osoby. Właściwie przeprowadzony, daje poczucie spełnienia powinności wobec zmarłego i satysfakcję ze wspomagania go w nowym świecie. Jednocześnie stwarza wrażenie dalszej obecności zmarłego i przekonanie o jego opiece nad rodziną i pozytywnym oddziaływaniu na jej życie. (Watson 1988: 8–15).

Co warto podkreślić, na wierzeniach i praktykach związanych ze śmiercią silnie odciska się dogmat kosmologicznego porządku świata, ze szczególną rolą sił Yin-Yang, (陰陽, yīnyáng) oraz pięciu elementów (五行, wǔxíng – drewno, ogień, ziemia, metal, woda), determinujących jego funkcjonowanie i mających wpływ na jego losy. Odnalezieniu stanu równowagi i pomyślności w tak pojętym świecie służą magiczne obrzędy *fengshui* (風水, fēngshuǐ), będące rodzajem technik określania właściwego miejsca i usytuowania w przestrzeni, praktykowane w Chinach od czasów starożytnych.⁵ Techniki te wykorzystywane są w zwyczaju pogrzebowym do ustalenia najwłaściwszego miejsca spoczynku zmarłego i ochrony grobu. (Rawski 1988: 25).

Istota zwyczaju powtórnego pochówku polega na ekshumacji pochowanego ciała po zakończeniu procesu rozkładu i ponownym pochówku oczyszczonych kości zmarłego w ossuarium, niszy grobowej (*loculus*) lub innym odpowiednim miejscu.⁶ Powtórny pochówek, nazywany także ‘pochówkiem

⁵ Zwyczaje te odwoływały się do kosmologii i sił kosmicznych, których odpowiedni przepływ miał zapewnić pomyślność. Występowały w różnych formach. Wykorzystywano w nich specjalne kompasy (羅盤, luópán), ale także inne przedmioty i substancje, jak np. krew koguta. Por. Brunn 2003: 1-4.

⁶ Chun-shing Chow i Elizabeth Kenworthy Teather podają następującą definicję powtórnego pochówku: “By second burial is meant the practice of uncovering the remains of the dead after several years of burial and reburying them for a second time

*Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹*

przeniesionych/ przesuniętych kości’ (遷骨葬, qiāngǔzàng), ‘pochówkiem oczyszczonych/obmytych kości’ (洗骨葬, xǐgǔzàng), ‘pochówkiem zebranych kości’ (撿骨葬, jiǎngǔzàng), czy też ‘pochówkiem szczątków’ (殘骨葬, cángǔzàng), wywodzi się z kultury kultu przodków. Jak uważa się, powtórny pochówek pojawił się wraz z rozwojem wierzeń w istnienie i nieśmiertelność duszy, gdy upowszechniło się przekonanie, że dusza może swobodnie opuścić ciało, być samodzielna i nieśmiertelna, jednak, aby mogła być nieśmiertelna, musi zostać ‘związana’ z czymś materialnym. Rodzina przenosiła kości i dokonywała nowego oficjalnego pochówku. W ten sposób czciła odrodzenie się zmarłego w nowym świecie. (Fu-ying 2006: 20). W niektórych społecznościach zwyczaj ten był przeprowadzany więcej niż jeden raz. Kolejne pochówki wiązały się z przesądem, że zmarły przodek może być przyczyną nieszczęść dotyczących rodziny,

Wedle danych archeologicznych, powtórny pochówek był praktykowany już w neolicie, aczkolwiek w źródłach pisanych udokumentowany został po raz pierwszy dopiero za czasów panowania Dynastii Zhou. (Kuhn 1996:242) Jak wynika z badań Wan Jianzhong (萬建中, Wàn Jiànzhōng), powtórny pochówek występował w neolicie na terenach prowincji Shaanxi, Gansu, Qinghai, Ningxia, Henan, Hebei, Heilongjiang, Shandong, Jiangsu, Zhejiang, Fujian, Jiangxi, Hunan, Hubei, Yunnan, Sichuan, Guangdong, Guangxi, w mieście Szanghaj i na Tajwanie. W epokach Song (960-1279), Ming (1368-1644) oraz Qing (1644-1911) był stosunkowo najbardziej popularny (choć zwalczany na terenach prowincji Shanxi, Zhejiang i Jiangsu; jak uważa się, jedną z przyczyn mogło być to, że powodował wyłączenie z produkcji terenów uprawnych). Za czasów panowania dynastii Song (960-1279), rodziny musiały

in situ or at *any* alternative site”. Por. Chow, Teather 1988: 293; zob. też Sprague 2005: 66.

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

uzyskiwać pozwolenie na przeprowadzenie ekshumacji.⁷ Obecnie można spotkać się z praktyką ponownego pochówku na terenach prowincji Sichuan, Hunan, Hubei, Jiangsu, Zhejiang, Jiangxi, Guangdong, Fujian, a także wśród mniejszości etnicznej Guangxi w Regionie Autonomicznym Zhuang, Anhui oraz na Tajwanie. (Fu-ying 2006: 21).

W zwyczajach ponownego pochówku wyróżnić można dwa zasadnicze etapy. Pierwszy to wydobycie zwłok (ekshumacja) oraz oczyszczanie kości z nierozłożonych fragmentów ciała, czyli poddanie szczątków procesowi usunięcia tkanki, z zastosowaniem różnych metod, tj. naturalny rozkład poprzez wystawienie zwłok na kontakt z powietrzem, na działanie zwierząt, usuwanie w sposób mechaniczny lub za pomocą środków chemicznych, etc. Drugi etap, to uroczyste obrzędy przeprowadzane po usunięciu pozostałości tkanki, związane z samym ponownym pochówkiem oczyszczonych kości. Obejmują one szereg czynności wykonywanych przed i w trakcie składania szczątków w grobie. (Sprague 2005: 62–63).

Podczas powtórnego pochówku, szczególną rolę pełni grupa pracowników pogrzebowych zajmująca się ekshumacją i przygotowaniem kości. To oni otwierają trumnę, sprawdzają postępek procesu rozkładu, i decydują o rozpoczęciu powtórnego pochówku. Po wydobyciu szczątków, rozdzielają kości i rozkładają je na powietrzu, by wyschły. Poddają je dezynfekcji, segregują i wkładają do urny, a na końcu plombują i chowają urnę. W przypadku, gdy szczątki są silnie zawilgocone,⁸ wówczas po wykopaniu pozostawiają trumnę lekko uchyloną, dodają środek dezynfekujący, wapno lub inne materiały, by przyspieszyć i dokończyć proces rozkładu. Dopiero potem

⁷ Przesłanką do ubiegania się o zezwolenie mogło być zniszczenie lub uszkodzenie pierwotnego grobowca. Mogło nią być również przekonanie, że grób przodka jest położony w nieodpowiednim, w świetle *fengshui*, miejscu. Po ekshumacji zwłok, rodzina zapewniała ceramiczną urnę (ossuarium), w której umieszczano szczątki i chowano. Na urnie często grawerowano krótkie okolicznościowe inskrypcje, wzmiankujące na przykład okoliczności związane z zakupem ziemi pod grób. Zob. Kuhn 1996: 235–248.

⁸ Zawilgocone, częściowo rozłożone szczątki były nazywane ‘zacienionymi zwłokami’ (陰屍, y inshī) i były uważane za pechowe. Uważano, że przodek „odmawia” porzucenia swojej cielesnej powłoki i przy nosi nieszczęście potomkom.

*Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹*

przystępują do właściwych czynności związanych z powtórny
pochówkiem. (Fu-ying 2006: 10–12).

W ostatnim okresie zwyczaj powtórnego pochówku został
najdokładniej udokumentowany przez Timothy’ego Tsu, który w
latach 1988-1989 i 1991-1992 przeprowadził badania terenowe
w tajwańskiej wiosce Fountain⁹. W poniższym opisie
przypatrzam wyniki jego badań, gdyż zawierają one dokładne
dane na temat rzeczywistych wierzeń i praktyk kulturowych
do dziś w jednej z peryferyjnych, wyizolowanych, tradycyjnych
chińskich społeczności. Aczkolwiek niekoniecznie mają one
charakter uniwersalny i nieco odbiegają od klasycznych
wzorców, tak pod względem wierzeń jak i przeprowadzanych
czynności, to dobrze pokazują specyfikę kulturową i społeczną
funkcję zwyczaju. (Tsu 2000: 1–22).

Z badań Tsu wynika, że wtórny pochówek w Fountain nie
był powszechny i był przeprowadzany tylko w przypadku
niektórych zmarłych. Najwyraźniej był uwarunkowany
możliwościami finansowymi rodziny. Niemniej, jak podaje,
przynajmniej jeden ze zmarłych przodków w każdej rodzinie
został poddany praktyce wtórnego pochówku. Mieszkańcy jako
przyczynę wskazywali znaki przekazywane przez samego
zmarłego, jak np. seria nieszczęść w rodzinie.¹⁰ W takich
sytuacjach rodzina kontaktowała się z osobą świadczącą usługi
jako medium.¹¹ Medium nawiązywało kontakt z odpowiednim
bóstwem, aby przekazać rodzinie wiadomość (czego oczekuje

⁹ Wioska Fountain (nazwa w formie podanej przez Timothy’ego Tsu) znajduje się na
wschodzie Hengchun (恆春, Héngchūn), które należy do regionu Pingtung (屏東縣,
Píngdōng Xiàn). W 1992 roku wioska liczyła 400 domostw i ponad 3000
mieszkańców. Obecni mieszkańcy twierdzą, że ich przodkowie pochodzili z prowincji
Fujian, jednak nie jest to historycznie udowodnione. Mieszkańcy tego terenu oraz
terenów sąsiadujących posługują się tym samym językiem, którym mówi się w
prowincji Fujian.

¹⁰ Trzeba zaznaczyć, że dla mieszkańców wioski szczęście rodziny, postrzegane jako
‘bogactwo, synowie i długowieczność’ (財子壽, cái zǐ shòu), było bezpośrednio
związane z przekonaniem o zadowoleniu przodków i ‘dobrze prosperującym’ grobem.

¹¹ Rolą medium było komunikowanie z bóstwami w sprawach zmarłych. Ponadto,
osoby występujące jako medium zajmowały się m.in. przepisywaniem leków,
amuletów, obrzędów uzdrawiających i diagnozowaniem źródła chorób. Por. Chung-
min 2001: 161-164

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

przodek). Gdy rodzina podjęła decyzję o przeprowadzeniu ponownego pochówku, jej przedstawiciel (mężczyzna) udawał się do opiekuna (主持, zhǔchí) świątyni Huashansi (華山寺, Huáshānsì). Wyjaśniano powody decyzji o wtórnym pochówku i wybierano dzień ‘rozpoczęcia ekshumacji’ (起攢, qǐzǎn).¹²

Z opisu Tsu widać wyraźnie, że główną rolę w wydarzeniu pełni mistrz ceremonii¹³, jednak również dla członków rodziny na różnych etapach przewidziane są określone czynności. Otwarcie grobu¹⁴ jest obrzędem nazywanym ‘rozbijaniem ziemi’ (破土, pòtǔ). Rozbiwszy nagrobek za pomocą pługa, mistrz wbija jego ostrze pięć razy w ziemię (cztery razy w czterech kierunkach świata i raz w środku), jednocześnie recytując zaklęcie:

„Dzień jest pomyślny i czas jest właściwy.	口吉時中 kǒují shízhōng.
Czas jest pomyślny i godzina jest sprzyjająca.	時吉時良 shíjí shíliáng.
Teraz rozbijam ziemię.	良今時破土 jīnshí pòtǔ.
Niech wszyscy stko przebiegnie dobrze i pomyślnie.”	萬事及昌 wànshì jíchāng.

(Tsu 2000: 7)

Opis Tsu doskonale obrazuje wierzenia dotyczące świata zmarłych i wynikające z nich zachowania społeczności Fountain. Wtórny pochówek ma wyraźnie mistyczny (tj. tajemny, nacechowany postawą skupienia, rozpamiętywania i przekonania o uczestnictwie w nim sił nadprzyrodzonych)

¹² Różne dni były odpowiednie na przeprowadzenie pochówku pierwotnego i pochówku powtórnego. Pierwszy powtórny pochówek był nazywany *qizhan*, a wszyscy następnego ponowne pochówki, które po nim następują – począwszy od trzeciego – nazywane były ‘odkopywaniem złota’ (翻金, fānjīn). Zob. Tsu 2000: 6.

¹³ Zwykle duchowny przeprowadzający i nadzorujący obrzędy pogrzebowe.

¹⁴ Jak podaje Tsu, typowy grób w wiosce Fountain składa się z trzech części. Jego centralną część stanowi nagrobek. W tyle znajduje się kurhan, podparty przez półokrągłe ściany. W przedniej części, w której wykonywane są zasadnicze czynności rytualne, obecnie często zalanej betonem i obudowanej krawężnikiem, umieszczany jest posąg Bóstwa Ziemi, mający zapewnić kosmiczną harmonię. Na nagrobku wyryte jest imię zmarłego, data narodzin, miejsce pochodzenia, a także imiona jego męskich przodków. U podstawy nagrobka znajduje się mała płyta, na której składane są dary i kadzidła. Nisza grobowa w przypadku pierwotnego pochówku ma wymiary około dwóch metrów długości oraz jednego metra szerokości i głębokości. W przypadku powtórnego pochówku nisza grobowa ma formę okrągłej dziury zalanej betonem, w której składa się urnę. Zob. Tsu 2000: 6.

*Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹*

charakter. Żadne czynności nie mogą być podjęte bez przeświadczenia, że dokonują się z woli i z udziałem zmarłego i bóstw. Uczestnicy zachowują się w sposób lękliwy i z szacunkiem, obawiając się rzeczywistych konsekwencji niewłaściwego zachowania. Bóstwo i zmarli są uroczyście powiadamiani o podejmowanych czynnościach, dusza zmarłego jest proszona o opuszczenie grobu, składane są ofiary¹⁵. Przebieg jest dokładnie ustalony, a jego uczestnicy świadomi swojej roli, wymaganych zachowań i czynności. Tsu relacjonuje m.in., że w czasie rozbijania ziemi obecni krewni odwracają głowę i nie patrzą. Jednak, po zakończeniu obrzędu rozbijania ziemi, wraz z grabarzami rozkopują grób. Członkowie rodziny uczestniczą w oczyszczaniu kości zmarłego. W obrzędzie wyraźnie widać pojawiające się na przemian postawy troski o zmarłego i lęku przed nim. Czaszkę zmarłego chroni się przed słońcem, używając czarnego parasola¹⁶. Jednocześnie jednak przedstawiciel rodziny, kobieta, wyrywa zęby z czaszki¹⁷, by pozbawić zmarłego możliwości ranienia rodziny. (Tsu 2000: 8).

W przygotowywaniu kości do powtórnego pochówku można doszukać się elementów magii. Z kości formowany jest szkielec, a każda kość jest pokryta za pomocą czerwonego tuszu (który jest czasem wymieszany z krwią koguta) kropkami i liniami. Na czaszce domalowywane są rysy twarzy (開五官, kāi wǔguān) – oczy, nos, usta, język, uszy; duże kości nóg i rąk pokrywa się długimi liniami ciągnącymi się przez całą ich

¹⁵ Owoce, kadziło, rytualne pieniądze. Symboliczne pieniądze rytualne wykonane z papieru były używane zarówno przed jak i po ekshumacji. Były składane w ofierze poprzez spalenie przodkowi i Bóstwu Ziemi (后土, Hòutǔ), a także bóstwu Dilinggong (地靈公, Dìlínggōng). Jak wierzono, płomień z palących się rytualnych pieniędzy miał moc oczyszczenia.

¹⁶ Parasola używano tylko podczas samego aktu wydobywania czaszki. Mieszkańcy wioski wierzyli, że przejście ze świata zmarłych do żywych nie powinno być zbyt gwałtowne, dlatego chcieli osłonić 'oblicze' zmarłego przed rażącym światłem. Sam mistrz ceremonii wyrażał pogląd, że parasol pierwotnie służył osłonięciu uczestniczących przed zanieczyszczonym powietrzem z trumny, aby nie zetknęło się z ludźmi stojącymi w pobliżu. Parasol, podobnie jak matę, na której składano kości, po rytuale pozostawiano w miejscu starego grobu.

¹⁷ Wyrywanie zębów miało sprawić, że przodek stanie się bezsilny i nie będzie mógł „zjeść” szczęścia swoich potomków.

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

długość, a pomniejsze kości kropkami (Fu-ying 2006: 149). Czerwony tusz symbolizuje krew, a linie i kropki naczynia krwionośne. Malowanie ‘naczyń krwionośnych’ na kościach ma – w przeświadczeniu rodziny – przywrócić im życiową siłę.¹⁸ Posegregowane kości układa się w urnie¹⁹ w taki sposób, aby szkielet miał pozycję embrionalną. Żadna z kości nie może dotykać ściany urny, a przód czaszki musi być na wysokości symbolu ognistej kuli lub symbolu pagody, którymi jest pokryta z zewnątrz urna. Urnę, przed włożeniem kości, oczyszcza się spalając rytualne pieniądze. Zanim urna zostaje zamknięta, czaszka jest przykrywana czerwonym płótnem i czerwoną nicią, a potem całość zasypuje się węglem drzewnym, pozostawiając widoczny tylko czubek czaszki. Urnę przykrywa się wiekiem i pieczętuje. (Tsu 2000: 9).

Szczególną wagę w czynnościach wtórnego pochówku przykładają do pozyskania przychylności bogów i przodka, przejawiającej się w akceptacji przeprowadzanych czynności, ochronie nowego grobu i opiece nad rodziną zmarłego. Służą temu wypowiedziane formuły, oddające cześć bogom i przodkowi²⁰ i składane ofiary, które mają w części charakter biesiadny. Zjadając je, ludzie niejako obcują z bogami i

¹⁸ Technika malowania ‘naczyń krwionośnych’ była podobna do techniki zwanej ‘otwarcie na światło’ (開光, kāiguāng), która miała na celu natchnienie przedmiotów siłą duchową (bóstwem, duchem przodka, lub ‘siłą życiową’ – 氣, qì). Przedmioty takie, jak posąg czy tabliczka przodków, pokrywano kropkami, dzięki czemu wcześniej ‘martwe przedmioty’ zyskiwały siłę duchową.

¹⁹ Urna pogrzebowa to zwykle ceramiczny pojemnik o cylindrycznym kształcie, mający mniej niż metr wysokości i noszący nazwę *fengjīn* (豐金, fēngjīn), co oznacza ‘złoto w obfitości’. Zob. Tsu 2000: 5.

²⁰ Przykładowo, po złożeniu urny w nowym grobie mistrz ceremonii wypowiada formułę:

„Po pierwsze, ślę niebiańskie sposobności.	一進天時	yījìn tiānshí.
Po drugie, ślę ziemskie korzyści.	二進地利	èrjìn dìlì.
Po trzecie, ślę skarby.	三進財寶	sānjìn cáibǎo.
Po czwarte, ślę w szczęśliwości.	四進吉利	sìjìn jílì.”

Por. Tsu 2000: 9.

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

przodkiem na mistycznej stypie na granicy dwóch światów²¹. Uczestniczą w niej również nieobecni wcześniej członkowie rodziny. Obecni goście spożywają posiłek w miskach. Męski potomek rodziny i mistrz ceremonii ofiarowują kadzidło Bóstwu Ziemi, a mistrz uroczyście powiadamia ‘przodka’, że jego prośba o ponowny pochówek została spełniona, a także przypomina przodkowi, że ma obowiązek opiekowania się swoimi potomkami. Rodzina oddaje cześć zmarłemu – spala się dużą sumę rytualnych pieniędzy w ‘palenisku złota’ (金爐, jīnlú; o kształcie tykwy). (Tsu 2000: 10).

Następnie przeprowadzany jest obrzęd przebłagania bóstwa Dilinggong (謝土, xiètǔ) za niedogodności, którym zostało poddane przez naruszanie ziemi grobu, i przekazania mu go pod opiekę. Z tyłu kurhanu znajdują się bambusowe kije i dwie czerwone cegły, które są do połowy zakopane – wyznaczając granice terenu pochówku. Mistrz ceremonii składa w ofierze kadzidło i prosi Dilinggong o opiekę nad grobem i szczątkami. Ofiarowuje mu rytualne pieniądze. Następnie wyciąga z ziemi bambusowe kije i wkłada kilka ryżowych ciastek w dziurę po kijach. Kopie w cegły, aby je poluzować. (Tsu 2000: 10)

Ostatnią sekwencję zwyczaju powtórnego pochówku, opisanego przez Tsu, jest obrzęd poświęcenia grobu, który jest podzielony na trzy części: ‘wezwanie/przywołanie smoka’ (呼龍, hūlóng), ‘wypuszczenie wody’ (放水, fàngshuǐ) oraz ‘siew pięciu ziaren’ (撒五谷, sāwǔgǔ).

‘Wezwanie smoka’, to obrzęd, który ma na celu podkreślenie autorytetu i pozycji mistrza ceremonii w dziedzinie *fengshui*, a także podkreślenie nadprzyrodzonego charakteru geomancji.

²¹ Za ich przygotowanie są odpowiedzialni członkowie rodziny. Przodkowi ofiarowuje się miskę gotowanej wieprzowiny, ryby, kałamarnicy, kurczaka, a także jajka, warzywa oraz płaskie ryżowe ciastka. Jedzenie jest przyprawione i pocięte, w taki sposób, jakby miało być podawane ludziom. Bóstwom ofiarowany jest cały kurczak, cała ryba, duży kawał wieprzowiny. Mięso jest ugotowane, a lenie przyprawione. Por. Tsu 2000: 6.

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

Pokazuje on, że ten sprawuje kontrolę nad siłami przyrody i siłami kosmosu. Mistrz ceremonii mówi o zaletach grobu, a także wymienia korzyści, osiągnęte dzięki geomancji, z jego właściwego położenia (co w rzeczywistości jest 'listą życzeń' tego, czego pragnęli potomkowie, tj. spłodzenia synów, bogactwa, wysokiej pozycji społecznej, długiego życia, etc.). Mistrz ceremonii mówi o czci, jaką potomkowie oddawali zmarłemu przez ostatnie lata, o tym, że ich szacunek dla przodka pogłębiał się i dlatego grób zaczął wydawać 'złoto'.²² 'Wypuszczenie wody' to obrzęd powiązany z geomancją, który ma 'umocnić' grób, aktywując jego właściwości przyciągania pozytywnych kosmicznych sił. Mistrz ceremonii wylewa wodę na mogiłę i ziemię wokół, wypowiadając specjalne zaklęcie. (Tsu 2000: 12). Z kolei 'Siew pięciu ziaren' to obrzęd, który ma zapewnić płodność i pomyślność. Mistrz ceremonii rzuca garść ziaren na kurhan, jednocześnie okrążając go. Rzucanie ziarna ma wydobyć życiodajną siłę z grobu. Następnie składa dary z pieniędzy i słodyczy pod nagrobkiem, co również ma zaskarbić przychyłność przodków. (Tsu 2000: 13).

Zakończenie

Przedstawiony zwyczaj pogrzebowy *ercizang*, znany powszechnie pod nazwą powtórnego pochówku, jest jednym ze szczególnych chińskich zwyczajów, praktykowanych od zarania dziejów. Jest znany zarówno na terenie Tajwanu, jak i Chin kontynentalnych. Praktykowały go zarówno społeczności chińskie, jak i różne mniejszości etniczne (jak chociażby społeczność Nisu będąca jedną z siedemdziesięciu odgałęzień grupy etnicznej Yi). Zgodnie z wierzeniami, zwyczaj ten zapewniał zmarłemu powodzenie w świecie pozagrobowym, zaś rodzinie opiekę przodka i jednocześnie ochronę przed nim. Zwyczaj ponownego pochówku wynikał z głęboko zakorzenionych wierzeń dotyczących śmierci, a także powszechnie przyjmowanego kosmologicznego porządku świata. Analizując znaczenie zwyczajów pogrzebowych –

²² Wypełnienie obowiązków synowskich i szacunek dla przodka skutkowało powodzeniem i korzyściami, tzw. 'złotem'.

Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹

czynności, zachowań i wypowiedzi, które się na nie składały, można dostrzec rzeczywisty, namacalny wpływ, jaki miała religia na życie społeczności chińskiej. Zwyczaj ponownego pochówku mógł przybierać różne formy na różnych obszarach i w różnych okresach, był niezwykle rozbudowany i składało się nań wiele barwnych folklorystycznych elementów, z których każdy był umotywowany teologicznie. Powody, dla których przeprowadzano ponowny pochówek wskazywały, że był on nie tylko odpowiedzią na 'żądania przodków' i sposobem na odnalezienie spokoju i harmonii życiowej, ale również sposobem na uzyskanie praktycznych korzyści od zmarłego przodka. Pełnił również ważną funkcję terapeutyczną. Przywiązanie do tradycji i jej kultywowanie wytworzyły niezwykłą, barwną kulturę, różnorodną pod względem występujących w niej obrzędów. Należy podkreślić, że zwyczaj ponownego pochówku nie jest zagadnieniem wszechstronnie i dogłębnie zbadanym – zwłaszcza w odniesieniu do Chin kontynentalnych. Wiele jego aspektów pozostaje niejasnych. Współcześnie, w świetle postępującej globalizacji, gwałtownych przemian cywilizacyjnych i kulturowych, pilnym zadaniem badawczym staje się udokumentowanie ciągle żywych jeszcze, w różnych regionach Chin i Tajwanu, zwłaszcza w miejscowościach peryferyjnych i wyizolowanych, tradycji powtórnego pochówku. Przytoczony opis zwyczaju pogrzebowego z wioski Fountain dobrze uzmysławia potrzebę takich badań.

Bibliografia

- Brunn, Ole. 2003. *Fengshui in China: Geomantic Divination between State Orthodoxy and Popular Religion*. University of Hawaii Press: Honolulu.
- Chow, Chun-shing, Teather, Elizabeth Kenworthy. 1988. Chinese graves and Gravemarkers in Hong Kong. *Markers: Journal of the Association for Gravestone Studies* 15: 286–317
- Chung-min, Chen. 2001. "What Makes the Spirit Medium so Popular?":

Joanna Muchowska: *Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek*¹

- Wang Ch'iu-kui, Chuang Ying-chang, Chen Chung-min (ed.), *Shehui, minzu yu wenhua zhanyan guoji yantaohui lunwenji*. Taipei: Hanxue Yanjiu Zhongxin, 161–181.
- De Groot, J. J. M. 1969. *The religious system of China, in its ancient forms, evolutions, history and present aspects*. Volume 1. Leiden: Brill.
- Eder, Matthias. 1973. *Chinese Religion*. Asian Folklore Studies – Monograph No. 6. Tokyo: Society for Asian Folklore.
- Fu-ying, Shih. 2006. *The research of the second-time burial culture in the middle of Taiwan-based in Changhua area*. Master thesis. Department Institute of Life-and-Death Studies, Nanhua University, http://libserver2.nhu.edu.tw/ETD-db/ETD-search/view_etd?URN=etd-0605106-092525, data dostępu 20.05.2013.
- Kasarełło, Lidia. 2011. *Chińska kultura symboliczna. Jej współczesne metamorfozy w literaturze, teatrze i malarstwie*. Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Kuhn, Dieter. 1996. *A Place for the Dead: An Archaeological Documentary on Graves and Tombs of the Song Dynasty (960-1279)*. Heidelberg: Edition Forum.
- Rawski, Evelyn S. 1988. “A Historian’s Approach to Chinese Death Ritual”:
- James L. Watson and Evelyn S. Rawski (ed.), *Death Ritual in Late Imperial and Modern China*, Berkley: University of California Press, 20–36.
- Sprague, Roderick. 2005. *Burial Terminology: A Guide for Researchers*. Lanham: AltaMira Press.
- Thompson, S. E.. 1988. “Death, food, and fertility”: James L. Watson and Evelyn S. Rawski (ed.), *Death Ritual in Late Imperial and Modern China*, Berkley: University of California Press, 74–18.
- Tsu, Timothy Y. 2000. “Toothless ancestors, felicitous descendants: The rite of secondary burial in South Taiwan”. *Asian Folklore Studies* 59, 1–22.
- Watson, James L. 1988. “The Structure of Chinese Funerary Rites Elementary Forms, Ritual Sequence, and the Primacy of Performance”: James L. Watson and Evelyn S. Rawski

*Joanna Muchowska: Chińskie zwyczaje pogrzebowe:
powtórny pochówek¹*

(ed.), *Death Ritual in Late Imperial and Modern China*,
Berkeley: University of California Press, 3–19.